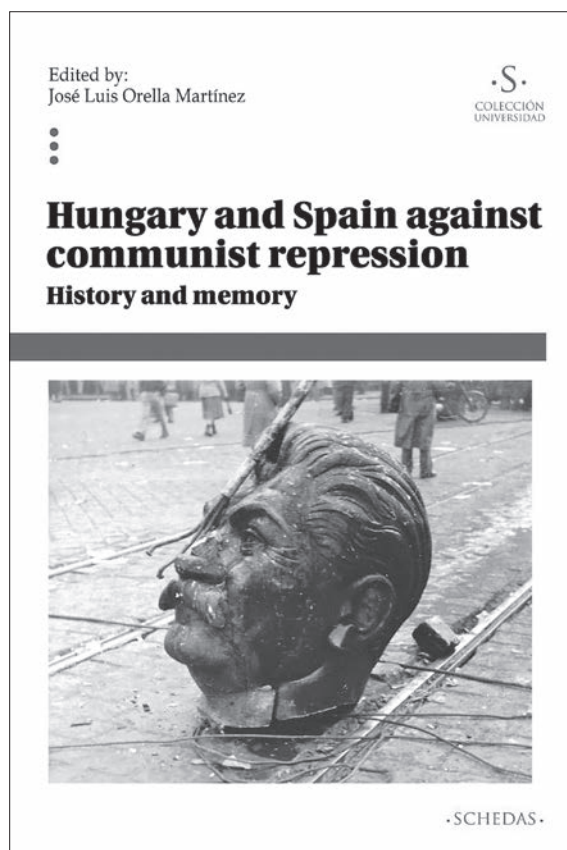

==== Poór Péter =====

/// A „kommunista elnyomás” kísértete

Egy kötet rekonstrukciója

2024-ben jelent meg angol nyelven, *Hungary and Spain against communist repression. History and memory* (Magyarország és Spanyolország a kommunista elnyomással szemben. Történelem és emlékezet) címmel egy spanyol–magyar koprodukcióban készült tanulmánykötet a SCHEDAS kiadó jóvoltából, az Universidad CEU [Centro de Estudios Universitarios] San Pablo, a magyar Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB), valamint a Spanyolországi Magyar Nagykövetség támogatásával. A több mint 300 oldalas kiadványban a magyar történészek által közreadott munkák a magyar kommunista párt fejlődésének (Kolontári Attila), egyházpolitikájának (Soós Viktor Attila), valamint olyan prominens tagjai, mint Münnich Ferenc (Kiss Réka) vagy Tömpe András (Máthé Áron) életútjának

bemutatására irányulnak, míg spanyol oldalról a Spanyolországba irányuló magyar futballemigrációt (Carlos Gregorio Hernández Hernández) és mindenekelőtt az 1956-os eseményeket helyezik fókuszba, részben általános (Guillermo Á. Pérez

Sánchez és José Luis Orella), részben diplomácia- (Ricardo Martín de la Guardia és Evaristo C. Mártínez-Radio Garrido), részben sajtótörténeti megközelítésből (Mónica Orduña Prada és Ricardo Ruiz de la Serna). E témák kétségtelenül fontosak, feldolgozásuk hiánypótló, s a szakmai és laikus közönség számára nemzetközi szinten érdekes adalékokkal szolgálhatnak. A magyar szerzőktől részletgazdag és informatív, többségében jól felépített és gazdagon hivatkozott tanulmányokat olvashatunk, melyek közérthető módon mutatják be a magyar kommunista párt történetének egy-egy specifikus metszetét. Figyelmet érdemelnek az általuk hivatkozott és gyakran szó szerint idézett, magyar és külföldi levéltárak anyagából származó dokumentumok, ahogyan primer források kritikai bemutatására irányuló törekvéseik is. A spanyol szerzők írásainak színvonala jóval heterogénebb. Következetes témataratása és fókuszáltsága miatt de la Guardia írása emelhető ki, míg Orduña Prada tanulmányának erénye, hogy szerencsésen ötvözte egymással a kronologikus és tematikus rendezőelvet, felhasználta a legfrissebb magyar szakirodalmi eredményeket, s korrekt módon bemutatta és kategorizálta az elemzése tárgyául választott lapokat. A tanulmánykötet komoly és sokrétű hibái azonban elhalványítják annak tudományos értékeit. Tekintettel a kiadvány friss megjelenésére, nemzetközi jellegére és intézményi támogatói hátterére, valamint a benne közreműködő nagyszámú történészre, szükségesnek tartjuk egy részletes kritika keretében felhívni a figyelmet azokra a hibákra, amelyek megengedhetetlenek egy szakmai kiadványtól.

= = = Hivatkozás és idézés

Minthogy tudományos munkáról van szó, nem mehetünk el szó nélkül a hivatkozási rendszerével és idézési módszereivel kapcsolatosak problémák mellett. Szembeötlő, hogy a kötet hivatkozási rendszere nem egységes, melyet a szerkesztő azzal igyekszik elűtni, hogy a magyar szerzők több forrást használtak fel, ezért esetükben a lábjegyzetes, míg másutt a szövegekőzi hivatkozást alkalmazták (13.). Ez azonban nem meggyőző (egy jól szerkesztett kötetben egységesíteni lehetett, sőt kellett volna a hivatkozásokat), és nem is kielégítő, ugyanis a magyar és spanyol szerzők körén belül is többféle hivatkozási móddal találkozunk: irodalomjegyzék és jegyzetapparátus; lábjegyzetek irodalomjegyzék nélkül; irodalomjegyzék és szövegekőzi hivatkozások lábjegyzetekkel vagy anélkül. A káosz de la Guardiánál válik teljessé: lábjegyzetek nincsenek, szövegekőzi hivatkozásból is mindössze kettő, de abból az egyik nincs feloldva az irodalomjegyzékben, az ott közölt többi tétel viszont a főszövegben nem jelenik meg hivatkozásként.

Olykor egyetlen íráson belül is következetlenség tapasztalható. Máthé tanulmányában a levéltári forrásoknál általában előbb a levéltár neve jelenik meg, majd a pontos jelzet és végül a dokumentum címe. E szabály azonban az elsőként és utolsóként feltüntetett levéltári forrásnál nem érvényesül, ráadásul a levéltárak nevének mozaikszavas írásmódja sehol sincs feloldva. Zavaró továbbá, hogy bár

a kötet irodalomlistáinál a szerzők vezetéknevük szerint kerültek ábécérendbe, Máthé a szerzők keresztnévét vette előre, anomáliákkal ugyanakkor itt is találkozhatunk (66.). Helyenként hiba csúszik a lábjegyzetek számozásába is: hiába szerepelt a 24. oldalon 15-ös lábjegyzet, ugyanilyen számmal még egyszer találkozhatunk a 27. oldalon (egyazon tanulmányon belül!), ugyanakkor értelmezhetetlen módon a 19. és a 20. hivatkozási szám közé ékelve, kapcsolódó lábjegyzet nélkül.

Több helyen előfordul, hogy szó szerint idézett részhez nem tartozik jegyzet, amely megadná annak forrását. Kiss írásában ilyen a Kádár 1957 áprilisában elmondott beszédéből vett részlet (31.), Pérez Sáncheznél pedig a közel oldalhosszúságban beemelt Georges (helyesen: George) Mikes-idézet (155–156.). De la Guardiánál a 168. oldalon szereplő idézetek forrásai szintúgy nincsenek megadva, ami azért is zavaró, mert a következő oldalon az állampárt 1956. december 5-ei határozatára a szerző „fentebb hivatkozott”¹ dokumentumként utal (169.). A pontos hivatkozás máshol sem érénye a szerzőnek (pl. 175.). Hernández Hernándeznél egy Kubának tulajdonított idézet forrása megint csak hiányzik (206.). Mártínez-Radio Garrido szövegének egy pontján ugyan jelezve van, hogy a Javier Oyarzuntól származó citátumnak mi a pontos forrása, az ezt követő idézetnél viszont ennek egyértelműsítése már elmarad (263–264.). Nagyobb probléma, hogy a következő oldalon az Ivo Mallettől vett idézet egyáltalán nincs lehivatkozva (265.), s ez áll az amerikai kormány egyik telegramüzenetére (267.), ahogyan a 268–269. és a 271–272. oldalak idézeteire is. Ruiz de la Serna ezen is túlsz: nála az idézőjelek maradnak el rendre, az idézeten belüli idézőjelhasználat teljesen következtelen (akárcsak más szerzőknél), s a hivatkozások sem közvetlenül az idézett részek után történnek, hanem a folyószövegbe ágyazva.

Máthénál egy lábjegyzetes hivatkozás úgy szerepel, mintha abból idézett volna, ám valójában szó sincs szó szerinti citátumról (45.). Hernández Hernándeznél több szövegek közötti hivatkozás („*As, February 27, 2015*”, „*As, October 16, 2011*”) feloldása értelmezhetetlen (197., 200., 202.). Tömpe életrajza kapcsán Máthé lábjegyzetben utal rá, hogy az itt leírtak javarészt a NEB által a kommunista hatalombirtokosokról készített biográfia vonatkozó oldalán alapulnak, ennek pontos megnevezése, lehivatkozása azonban hiányzik (49. 30. lj.). Ugyanitt Krahulcsán Zsolt hivatkozott munkája esetében a kiadás éveként előbb 2023, utóbb (helyesen) 2020 olvasható (49. 30. lj. és 66.). Kiss közöl egy idézetet, melynek értelmében Münnichné szerint férje „*az NKVD munkatársa volt. [...] Hruscsov százszázalékosan tudta, hogy Münnich az ő emberük, a szovjetek embere*”, amihez lábjegyzetben három forrást is megad (20. 9. lj.). Közülük az első, Münnich Ferenc özvegyének könyve azonban – melynek kapcsán Kiss nem adja meg a pontos oldalszámot – semmiféle utalást nem tartalmaz Münnich NKVD-s kapcsolataira vonatkozóan, ahogyan Hruscsov neve

1 = A magyar nyelvű idézetek saját fordítások.

sem fordul elő benne.² A másik hivatkozott munkában – amelyben szintén nincs forráshivatkozás – sem szerepel a szóban forgó idézet, mindössze annyit olvashatunk, hogy „*Münnich működésével kapcsolatban is gyakran szó esik az NKVD-ről, esetében konkrétan az NKVD-ezredek tisztségéről*”, kiegészítve azonban egy olyan megszorítással, amely Kissnél hiányzik: „*Erről bizonyosat állítani igen nehéz, mindazonáltal pályafutásának védettsége, bombabiztos szovjet összeköttetései legalábbis nem mondanak ellent e vélelemnek.*”³ Az idézett rész egyedül a harmadikként hivatkozott, Kovács Örs-féle cikkben fordul elő, itt azonban nem társul hozzá se pontos hivatkozás, se irodalomjegyzék.⁴ Végül megjegyzendő, hogy Pérez Sánchez feltűnően sokszor (több mint 50%-ban) saját magára hivatkozik.

= = Nyelvi-stiláris és fordítási problémák

Általában nem elegáns kitérni egy kötettel kapcsolatos nyelvi-stilisztikai hibákra, jelen esetben azonban ezt több okból sem tartjuk megspórolhatóknak. Egyrészt, mivel a hibák mennyisége nem csekély, másrészt, mert vannak köztük típushibák, melyek több szerző tanulmányában is előfordulnak.

Vélelmezhetőleg a nyelv nem vagy felületes ismeretéből eredeztethető, hogy Kolontári Segismundo Casado helyett Sigismundót említ (139.); Pérez Sánchez a Magyar Dolgozók Pártjának rövidítésére a spanyol formát (POH) használja (155.); nála és de la Guardiánál Kádár János helyett Janos (159., 176.), Orellánál Janos Kadar szerepel (225., 229.); de la Guardia és Orella pedig az ÁVH helyett az AVH alakot használják (175–176., 225.). Hernández Hernández tanulmányában egymást érik a magyar nevek rosszabbnál rosszabb írásmódú alakjai, melyek tételes felsorolásától eltekintünk, csak néhány kirívóbb példát említünk: Peidl Gyula és Bethlen István helyett Piedl, illetve Itsván szerepel (182.) (a szerző szerint a magyar István név spanyol megfelelője a Stephen...) (206.). József (helyesen: József) Lakatos Pastor esetében indokolatlanul két vezetéknevvel is találkozunk, melyek közül utóbbi helyesírása szintén hibás (helyesen: Pásztor) (192.). Kocsis Sándor Péter neve Sándor Kocsis Péter formában fordul elő (202.). A tanulmány egyik lábjegyzete tucatnyi magyar származású focista nevét tartalmazza – kivétel nélkül helytelen írásmódban (193. 3. lj.). Az Újpesti Dózsa futballklub Ujpest (207.), illetve Ujpest Dosza (205.) néven fordul elő, a *Vörös Lobogó* újságból *Voros Lobogo* lett (206.), Nagyvárad helyett kétszer egymás után Nagavyvárado olvashatunk (188.). A szerző szemlátómást az orosz tulajdonnevekkel is hadilábon áll: Khrushchev helyett Kruchovot ír (197., 199.), a szövegben előforduló Voronyesk pedig angolul Voronezh lenne (de spanyolul is Vorónezh!). Orella tanulmánya hasonló hibáktól terhes, de figyelmet érdemel a magyar személynevek indokolatlan spanyolos átírása is, melynek követ-

2 = = Vö. Münnichné Berényi, 1986.

3 = = László, 2009.

4 = = Kovács, 2022.

keztében Mikszáth Kálmán Kálmán de Mikszath (219.), Heltai Jenő Eugenio Heltai (219.), Szomaházy István pedig Esteban Szomahazy (219.) alakban fordul elő. Ruiz de la Serna írásában megmagyarázhatatlan módon – a tévesen kelet-magyarországi településként meghatározott – Székesfehérvárból Bzekefeherver, Nyíregyházából Nyreghasa, Miskolcból Miskolo (303.), Debrecenből pedig Debricen lett (304.).

Gyakori a tulajdonnevek írásmódjának egy tanulmányon belüli indokolatlan változtatása. Máthénál a Magyar Kommunista Párt rövidítésére a főszövegben a magyar írásmódnak megfelelő MKP szerepel, a 25. lábjegyzetben viszont a minden tekintetben helytelen НКР (48.) (angolul НСР lenne). A teljesség igénye nélkül néhány példa más szerzők írásából is: de la Guardiánál Gerő Ernő helyett hol Geró (169.), hol Gerö szerepel (175.), míg Mártínez-Radio Garridónál már Erno Geröe és ugyanabban a bekezdésben Ernesto Gerö köszön vissza (261. 10. lj.). Orellánál Kun Béla tűnik fel hol Bela (214., 216., 218., 228.), hol Kún alakban (219.). A legtöbb hibát itt is Hernández Hernándeznél találjuk, aki azon túl, hogy egyes sportolókat hol magyaros, hol spanyolos írásmódban szerepeltet – pl. Kubala László/Ladislao (206–207.) –, Sárosi Béla helyett többször a Sarósi Bela (193.), míg másutt a Sarossy (193. 3. lj.) vagy a Sárosi Bela alakot használja, míg ugyanabban a mondatban testvére Sarosi Györgyként szerepel (196.). Orduña Prada megdöbbenő módon az elemzése tárgyául választott egyik folyóirat címét nem tudta következetesen leírni: *La Vanguardia Española* mellett találkozhatunk még a *La Vanguardia* (234., 239., 245., 248.), *La Vanguardia español* (234., 240., 245.), *La Vanguardia Española* (250.), *Spanish La Vanguardia* (239., 243–244., 246., 250–251.), *Spanish Vanguardia* (240.), *La Vanguardia Spanish* (243.) alakokkal is. De Hruscsov nevével is meggyűlt a baja: Krushev (236., 238.), Khrushev (236.), Khruchev (251.) formában is közli – mindannyiszor helytelenül. Hasonlóképp a fejezetcímben (277.) korrekt formában szereplő NO-DO mozaikszó másutt NODO (259., 278., 285.) vagy tévesen NODE (279., 284., 286.) alakban fordul elő. Ruiz de la Serna azon túl, hogy lényegében egy magyar település nevét sem tudta helyesen megadni, olykor magával sem jutott dűlőre az írásmódot illetően: Győr helyett hol Gyoer (297.), hol Gyder olvasható nála (303.). Ugyanígy értelmezhetetlen, hogy az először helyesen JONS-ként szereplő Nemzeti Szindikalista Offenzíva Juntái miként lett a bekezdés végére már csak J. O. N. (292.).

Szót kell ejteni az elírásokról és egyéb megmagyarázhatatlan hibákról is. Máthé azt állítja, „*a kommunisták számban kevesen voltak, a szovjetek hivatalos moszkovita frakciójának mindössze néhány száz tagja volt*”, holott nyilván nem szovjetekről, hanem magyarokról van itt szó (40.). Szintén nála egy más jellegű értelmezavaró problémával is találkozunk, miszerint Kádár 1956-1989-től 1988-ig volt az ország vezetője.⁵ Kolontári *Imprekorr*ként hivatkozik az eredetileg *Inprekorr*, de

5 = = Szó szerint: „*He became the leader and de facto dictator of the Hungarian Communist dictatorship from 1956-1989 (the so-called Kádár era) until 1988.*” (44. 14. lj.)

angolosan is *Inprecorként* írandó marxista periodikára (112.). De la Guardia a Kádár-féle új állampárt rövidítéseként a PSH mozaikszót használja, ami feltehetően a spanyol elnevezés rövidített változata kíván lenni, bár az helyesen POSH lenne (169.). Hernández Hernández több ízben csupán keresztneveket ad meg: a Kálmán névből az olyan, spanyolra fordított irodalmárok sorában, mint Zilahy Lajos, Márai Sándor és Molnár Ferenc, talán még következethetünk is, hogy Mikszáthról lehet szó (183.), ugyanez a később említett Vilmos esetében viszont már lehetetlennek tűnik. A szerző emellett Kubala László fiát tévesen Dranko (193.) és nem Branko néven említi, Östreicher Emilt pedig Osterreicherként szerepelteti (203.). Kalmár Jenő csapattársainak felsorolásakor említ egy Stancsyc nevű játékost (203.), aki feltehetően azonos a később említett Istvan Stancsyc Reunez labdarúgóval (207.), beazonosítása azonban így sem válik könnyebbé. Tekintve a szerző idegen tulajdonnevekhez fűződő sajátos viszonyát, nem meglepő, hogy a Moszkva közeli településként említett Marsanks pontos beazonosítása sem lehetséges (191.). Orellánál Teleki Pál indokolatlanul Pablóként szerepel (214.), Károly császárt viszont angolosan Charles néven említi (214.). Ezenfelül az *Irodalmi Újság* nála *Irodalmi, Újsá'* formában szerepel (226.). Orduña Prada az UNESCO mozaikszó feloldásaképp megmagyarázhatatlan módon a „United Nations Humanitarian Organization, Education, Science and Culture” formulát adja meg (237.). Mártínez-Radio Garrido egyes kifejezéseket spanyolosnak tűnő, azonban teljességgel rossz alakban ültetett át: de-stalinization helyett deestanilization (spanyolul desestalinización) (261.) vagy Titoist helyett Titista (spanyolul *titoista*) szerepel nála (262., 283.). Szintén az érthetetlen hibák kategóriájába sorolható, hogy Ruiz de la Serna miért *Diario Pueblo* néven említi az általa elemzett spanyol újságot a hivatalos *Pueblo. Diario del trabajo nacional* helyett.

A fenti hibákat látva a szerzőkön túl joggal merülhet fel a szerkesztő (Orella) és a lektorok (Paweł Skibiński és Javier Barraicoa történészek) felelősségének kérdése. Tekintve, hogy egy magyar témákkal foglalkozó, magyar szerzők tanulmányait is közlő kiadványról beszélünk, indokolt lett volna egy magyar történész és lektor bevonása a munkafolyamatba, amellyel a szakmai és nyelvi hibák egyaránt kiszűrhetők lettek volna. A valódi szerkesztői-lektori munka hiányát az is jelzi, hogy számos helyen találkozhatunk elcsúszott szavakkal vagy egész sorokkal, indokolatlanul beszúrt mondatvégi írásjelekkel és nagy kezdőbetűkkel (ezekből annyi van – főképp Mártínez-Radio Garrido és Ruiz de la Serna tanulmányában –, hogy a tételes felsorolástól megkímélnénk az olvasót), szavak (pl. 15. 2. l., 236., 241., 248.), de akár több mondat (!) szó szerinti megismétlésével (229.) és végül befejezetlen (pl. 217.) vagy teljesen értelmetlen mondatokkal (pl. 219., 223., 224., 268., 269., 271., 285., 300., 301.). Orella mint szerkesztő precizitásáról nemcsak az árul el sokat, hogy két és fél oldalas bevezetőjébe szerkesztési hiba folytán bekerült egy értelmetlen mondat, vagy hogy a Nemzeti Emlékezet Bizottságát nem sikerült kétszer

ugyanúgy leírnia (12.), hanem az a kínos mementó is, hogy a kötet szerzőinek felsorolása során egyikükről (Ruiz de la Serna) megfeledezett.

Az említett problémák oly jellegzetesek és szembetűnők, hogy feltételezhető, az eseti kilengések mellett rendszerszintű hibáról is szó lehet. Hipotézisünk szerint több spanyol nyelven írt tanulmányt mesterséges intelligencia alapú fordítóprogrammal ültettek át angol nyelvre, s ezeket nem vetették alá kellő ellenőrzésnek. Ennek alátámasztására bizonyítékot magának a szerkesztő-szerzőnek a tanulmánya szolgált: a bánáti régió etnikai összetételét taglalva Orella szót ejt az ott élő cigányokról (spanyol: *gitanos*), ami a tanulmányba már „*Git years*” formában került be (215.), nyilván azért, mert a fordítóprogram az „anos” szóelemet *años*ként értelmezte, ami spanyolul azt jelenti, „évek”. De ugyanígy gyanúra adnak okot az efféle mondatok: „*she* [i.e. Hungary] *recovered* [...] *northern Transylvania, Romania and part of Banat, with the disappearance of Yugoslavia*”. (216.) Mivel az első világháborút követő időszakban (Észak-)Erdély Romániához tartozott, a Bánáton pedig Jugoszlávia és Románia osztozott, nagyon is elképzelhető, hogy megint csak a fordítóprogram „tréfálta meg” a szerzőt. Mi több, ez esetben tartalmi tévedésről is beszélhetünk, lévén a Bánát román része érintetlen maradt, s Magyarországnak a jugoszláv részt sem sikerült visszaszereznie.⁶ Másutt nehéz megállapítani, hogy az ember vagy a gép hibázott-e, a fordítás mindenestre silányra sikerült. Hernández Hernández például „Kmecz Csabai József” karrierje kapcsán megmosolyogtató módon megjegyzi: „...*he came from Ferencváros FTC – then Budapesti Kinizsinek*” (204.). Ugyanígy az „*Espanol de Berkessy*” formula egy, a spanyol kéziratból átkerült, nem megfelelően lefordított rész a mondaton belül (206.). Orduña Prada tanulmányában pedig a jelzős szerkezetek melléknevei kerültek spanyolos módon a főnév mögé: „*The Spanish press analyzed*” (240.) vagy „*The four newspapers analyzed*” (241.).

= = = Ténybeli hibák és vitatható állítások

Hiba lenne azt gondolni, hogy a bírált kötet csupán „formai” problémáktól terhes. Éppígy elmarasztható tartalmi hibák, súlyos tárgyi tévedések és apróbb pontatlanságok, vitatható kijelentések és ferdítések miatt is. Számos esetben találkozhatunk helytelen vagy legalábbis szerencsétlen fogalomhasználattal, nem beszélve a visszas aktuál- és emlékezetpolitikai felhangokról.

Vegyük mindjárt a tárgyi pontatlanságokat vagy egyenesen téves információkat! Kiss kronológiája nem stimmel (18.): a spanyol polgárháborúban Münnich előbb szolgált a XII. Nemzetközi Brigádban, és csak utána helyezték át a XIII. Nemzetközi Brigád Rákosi zászlóaljába.⁷ Mindszentyt nem 1948-ban (21.), hanem 1949-ben ítélték életfogytiglani fegyházbüntetésre. Soós az ország szovjet megszállásának

6 = = Tomasevich, 2001: 169–170.

7 = = Vö. a szerző által is használt egyik forrással: Münnichné Berényi, 1986: 15.

időbeni lezárását 1989-re teszi (71.), azonban a teljes szovjet csapatkivonásról csak 1990 folyamán született kormányközi megállapodás, az utolsó alakulatok pedig 1991 júniusában hagyták el Magyarország területét.⁸ Serédi Jusztinián kapcsán a szerző a veszprémi érsek titulust használja (84.), ami duplán helytelen.⁹

Pérez Sánchez a Magyarországi Tanácsköztársaság 133 napja helyett mindössze „száz napról” ír (148.), az orosz polgárháborút pedig 1918–1921 közé teszi (148.), holott az tágabb értelemben már 1917-ben kezdetét vette, és 1922-ig,¹⁰ sőt Közép-Ázsia és Szibéria egyes vidékein egészen 1923-ig¹¹ elhúzódott. A szerző által a kelet-európai szovjetizáció kapcsán felvázolt általános séma (153.) egyes fázisaihoz rendelt konkrét időpontok nem teljesen állnak összhangban a szovjetizáció magyarországi ütemével. Állítása szerint továbbá a tervutasításos gazdaságirányítás Magyarországon 1950-ben kezdődött el az első öt éves tervvel (155.), pedig valójában már 1947-ben az első hároméves terv bevezetésével, melyet a nem sokkal korábban felállított Országos Tervhivatal dolgozott ki.¹²

Logikáját tekintve Hernández Hernández tanulmánya a kötet egyik leggyengébb darabja. Annak ellenére, hogy a 19. század második felétől indítja gondolatmenetét, és érinti a Tanácsköztársaságot is, utóbbival kapcsolatban semmilyen érdemi állítást nem fogalmaz meg, ami egy kommunizmussal foglalkozó munka esetén meglehetősen különös. Bár jelzi, hogy a második világháború után több magyar sportoló is érkezett Spanyolországba, ez se számszerűsítve nincsen, se arányaiban összehasonlítva korábbi időszakokkal, ahogyan a migráció mögött álló motivációk sem kellően tisztázottak. Egyáltalán nem jelenik meg az anyagi szempont mint ösztönző tényező, holott az élsportolók Nyugaton nyilvánvalóan többet kereshettek. Mindez annál különösebb, mivel több bemutatott sportoló életrajzából kitűnik, hogy az élfociban mennyire gyakori volt a klubváltás és a másik országba költözés, függetlenül annak politikai klímájától. Ezen túlmenően a magyar történelem 1945–1990 közötti időszaka egyáltalán nincs differenciálva: se a labdarúgók emigrációja, motivációi, se az országot elhagyók száma, se pedig lehetőségeik vagy a lehetséges kockázatok tekintetében. Kulcsfontosságúnak tekinthető, hogy Szűcs Sándor többszörös válogatott labdarúgót nemcsak halálra ítélték (197.), de 1951. június 4-én ki is végezték. Konceptióis perével és a szigorú ítélettel példát akartak statuálni az országot elhagyni akaró profi futballistákon, amit az is bizonyít, hogy Szűcsöt az ÁVH által beszerezett embercsempész rávette, vigyen magával fegyvert, amit súlyosbító körülményként hoztak fel ellene a tárgyalása során (ahogyan azt is, hogy a Dózsa

8 == Sz. Bíró, 2009: 3–10.

9 == Serédi, é. n.

10 == Font, 2001: 477–478.

11 == Heath, 2021.

12 == Romsics, 2010: 313.

focistájaként maga is belügyi alkalmazott volt). A vádlottat egy szigorúan titkos törvényerejű rendelet alapján ítélték el, védőügyvédjével pedig egyáltalán nem konzultálhatott. Mindez mutatja, hogy kezdettől halálos ítéletet szántak neki. Az eset valóban elrettentő erővel bírt, ezt követően az 1956-os forradalomig egyetlen élfcista sem vállalkozott az ország illegális elhagyására.¹³ Ezek a tények és összefüggések azonban nem jelennek meg a tanulmány lapjain, hiába voltak döntő jelentőségűek a konkrét eset és általában a magyar élsportolók emigrációtörténete szempontjából. Jellemző, hogy az olvasó kap egy halom adatot, a mélyebb elemzés és a tágabb összefüggések feltárása viszont elmarad, s a szerző adós marad a konklúzióval is. A trianoni béke okozta területvesztéseket taglalva megemlíti Boszniát (182.), mely azonban sosem volt Magyarország része, csupán az Osztrák–Magyar Monarchia által annektált terület. Rajk Lászlót a Rákosi zászlóalj vezetőjeként adja meg (190.), holott a parancsnoki feladatokat az említett zászlóalj 1937. március végi megalakulását követően Cséby Lajos, majd május közepétől Hevesi Ákos látta el. Rajk október 22-én érkezett Spanyolországba, és a politikai biztosi feladatokat bízta rá, míg a parancsnokságot ekkoriban Mátyás László látta el.¹⁴ A szerző a Department of State Securityt az Államvédelmi Hatóságnak (ÁVH) felelteti meg (191.), holott ez az 1946–1948 között létező Államvédelmi Osztály (ÁVO) angol neve. Az ÁVH-t ezt követően hozták létre, kezdetben a Belügyminisztérium szerveként (BM ÁVH), majd 1949 legvégétől függetlenülve attól.¹⁵ Mindszenty letartóztatását 1949-re teszi (197.), pedig arra már az előző év karácsonyán sor került. Állítása szerint 1956. október 23-án erőszakos összecsapások zajlottak a Parlamentnél a tüntetők és a szovjet csapatok között (197.), pedig ilyesmi ott csak 25-én történt, ráadásul a főszerepet akkor nem a szovjetek, hanem – nagy valószínűséggel – az ÁVH fegyveresei játszották.¹⁶ A szerző szerint a forradalom napjaiban Nagy Imre Gerőt váltotta a kormány élén (197.), pedig valójában Hegedüs Andrást (Gerő az állampárt vezetője volt).¹⁷ Ugyanígy Ilku Péter nem 1957–1958, hanem 1957–1960 között volt az Atlético de Madrid játékosa (203.).¹⁸

Orella tanulmányának bevezetője irreleváns a téma szempontjából, mi több a cím által támasztott várakozással szemben a szöveg első felében Spanyolország meg sem jelenik, szimpla magyar köztörténeti összefoglalót olvashatunk. Ennél nagyobb gond, hogy abszurd módon azt állítja, a Forradalmi Kormányzótanács – melyet pongyola módon „*Kun Béla szocialista kormányaként*” emleget – tisztelet-

13 == Éberdt, 2014; Sereg, 2016.

14 == Györkei, 1977: 156–157, 193–194.

15 == Müller, 2012: 22–32.

16 == Horváth, 2021.

17 == Gyarmati, 2011: 397, 401, 414–416.

18 == BD Futbol, é. n.

ben tartotta a román uralmat (214.), negligálva a tényt, miszerint a Tanácsköztársaság kikiáltására pont a korábbi kabinet engedékeny politikájával szemben és a Vix-jegyzékre adott reakcióként került sor,¹⁹ s az az ország megvédeése mellett elköteleződve megszervezte a Vörös Hadsereget, amely az Alföldön a teljes katonai összeomlásig hadat viselt a román hadsereggel szemben.²⁰ A szerző szerint Burgenland népszavazás következtében került Ausztriához (215.), holott ezt már az 1919-es Saint Germain-i béke előírta. Népszavazást mindössze Sopron és a környező néhány falu hovatarozását illetően írtak ki 1921-ben, s ezeket a településeket végül pont hogy nem csatolták el. A trianoni békéről szólva Orella azt állítja, Magyarország elvesztette lakosságának felét (215.), pedig közel 60%-os veszteségről beszélhetünk, amit a következő mondatban leírt konkrét számokkal tulajdonképpen maga is elismer. Magyarország németek általi megszállására 1944 márciusában került sor, szemben az általa írt 1944 októberével (217.), ami a szintén tárgyalt kiugrási kísérlet időpontja. Mindszentyt sem 1949. december 26-án (228.), hanem pontosan egy évvel korábban tartóztatták le.

Orduña Prada állításával szemben a berlini blokádnak és léghíd nem 1947-ben, illetve 1947–1948-ban volt (235.), hanem 1948–1949-ben.²¹ Rákosit a szerző kormányfőként emlegeti, akihez a nacionalizálás vagy kollektivizálás köthető (237.), pedig ő csak 1952 augusztusa és 1953 júliusa között töltötte be ezt a tisztséget, és addigra már a nevezett gazdasági intézkedések javarészt megindultak, olykor le is zárultak.²² Nagy Imre kapcsán valamilyen alkotmánytervezetet is említ (242.), ilyesmiről azonban szó se volt. Ahogyan Nagy letartóztatására sem 1956. november 4-én (249.), hanem 22-én került sor. A Mindszenty letartóztatásának dátumával kapcsolatos típushiba itt is előkerül (249.). A szerző állítja, a Kádár-kormány 30 ezer főt gyilkolt meg (250.), ami nonszensz,²³ ahogyan az sem helytálló, miszerint 1956. november 14-én Hruscsov Budapestre utazott volna, hogy Kádárral találkozzon (251.). Kádárnak aznap más elfoglaltsága akadt: a Központi Munkástanács delegációjával találkozott, annak kieszközlésén fáradozva, hogy a sztrájkoló munkások újra felvegyék

19 == Hajdu, 1979: 65–74.

20 == Hajdu, 1969: 135–174, 332–354.

21 == Stone–Kuznick, 2012: 197–198.

22 == Gyarmati, 2011: 167–211, 298.; Romsics, 2010: 339, 346–359.

23 == A kádári hatalom 1956 novembere és az évtized vége közti időben több mint 35 ezer ember ellen folytatott eljárást a forradalom és szabadságharc eseményeivel összefüggésben. Több mint ezer főt ítéltek börtönre és több mint félezret halálra, de a kivégzettek száma ennél alacsonyabb, nagyjából 350 fő lehetett, s közül csak 229-ről bizonyítható egyértelműen, hogy a forradalomban és a fegyveres harcokban játszott szerepéért végezték ki. De még ha ehhez hozzávesszük a forradalom kitörése és 1957 januárja közti harcokban elesettek számát (kb. 2500 fő), akkor sem jutunk közelébe a szerző által említett értéknek. Kende (szerk.), 1996: 7.; Romsics, 2010: 396, 406.

a munkát.²⁴ Mártínez-Radio Garrido a főszövegben 35 ezer menekültről ír a forradalom leverését követően, de a lábjegyzetben egy másik korabeli jelentés nyomán már 100 ezerről (275–276. és 54. l.). Ez viszont még így is kevesebb mint fele a menekültek tényleges számának.²⁵ Végül Ruiz de la Serna állításával szemben a 13. században nem Dzsingisz kán fia, hanem unokája, Batu vezette a Magyarország elleni hadjáratot, a 18. században pedig az ország már nem volt része az Oszmán Birodalomnak, legfeljebb a (későbbi) Temesi Bánság, de az is csak 1718-ig (306.).

Ha nem is explicite tartalmi hibákkal, mindenesetre vitatható kijelentésekkel szintén gyakran találkozunk a kötet lapjain. Több szerzőnél – Kissnél (17.), Soósnál (68.), Kolontárinál (III.) – előkerülő állítás, hogy 1919 márciusában a kommunisták puccsal szerezték meg az államhatalmat, ami tekintetbe véve a Berinkey-kormány tehetetlenségét a Vix-jegyzék kézbevételeét követően, majd a tárgyalások kezdeményezését és a hatalom átadását a börtönben ülő kommunista és szociáldemokrata vezetőknek, semmiképp sem tekinthető klasszikus államcsínynek.²⁶ Máthé azt állítja, hogy Rákosi „1949 és 1956 között Magyarország teljhatalmú vezetője volt” (43. II. l.), ami mindenképpen árnyalásra szorul, tekintve, hogy Sztálin halálát követően Rákosi pozíciója jelentősen meggyengült: a szovjet pártvezetés 1953 júniusában Moszkvába rendelte, megfeddte és önkritika gyakorlására kötelezte, kormányfői pozíciójából pedig elmozdította. A helyére lépő Nagy Imre olyan reformokat indított be és működtetett 1955 áprilisáig, amelyek szembementek Rákosi elképzeléseivel, azaz hatalmát – bár pártvezetői pozícióját megőrizte – ebben a közel kétéves periódusban nem lehet abszolútnak tekinteni. Soós a dualizmus korszakát „a béke időszakaként”, „a prosperitás időszakaként” ábrázolja (68.), figyelmen kívül hagyva azokat a gazdasági-társadalmi problémákat, feszültségeket, melyek nagyon is léteztek a korszakban, s amelyek a háború kirobbanásával és az azt követő forradalmi hullám idején felszínre törtek, fontos szerepet játszva az egyház elleni támadásokban is.²⁷

Pérez Sánchez szerint Sztálin 1939. márciusi, az SZKP XVIII. kongresszusán elfogadott külpolitikai irányváltása egyenesen elvezetett a Molotov–Ribbentrop-paktumhoz (150.), ami erős leegyszerűsítése a történeteknek.²⁸ Ugyanő a „magyar ’56-ot” a szovjet blokk 1980-as években kitörő végső kríziséig bezárólag terjedő időszak legfontosabb eseményeként említi (157.), mintegy „elfeledkezve” a ’68-as prágai tavaszról. De la Guardia szerint Magyarország gazdasági helyzete az első ötéves

24 == Lomax, 1989: 184.

25 == Az országot elhagyók száma kb. 211 ezerre tehető, s közülük mintegy 170 ezren később, az amnesztiarendeletek ellenére sem tértek vissza. Romsics, 2010: 406.

26 == A hatalomváltás napjainak krónikáját lásd pl.: Hajdu, 1979: 47–108.

27 == E problémákról vázlatosan lásd: Csunderlik, 2022: 19–41.; Romsics, 2010: 70–80.

28 == Székely Gábor kimerítően taglalja a szovjet diplomácia változását a világháború kitörését közvetlenül megelőző hónapokban, egyszersmind cáfolva minden efféle leegyszerűsítést. Székely, 2020: 292–443.

terv időszakában (1950–1954) rosszabbodott, káros következményeket vonva maga után az egész társadalomra nézve (168.), negligálva a tényt, miszerint 1953 nyarán kormányváltás történt, és a hatalomra kerülő Nagy Imre a desztalinizáció jegyében meghirdetett „új szakasz” politikájával jelentős reformokat eszközölt, amelyek következtében a gazdasági mutatók és az emberek életkörülményei érezhetően javultak. Hernándeiz Hernándeiznél a Tanácsköztársaság bukását követő átmeneti időszak hatalomváltásainak felsorolásakor Friedrich István, Huszár Károly és Horthy Miklós minden differenciálás nélkül követik egymást (182.), pedig előbbi kettő a kormányfői, míg utóbbi az államfői posztot töltötte be.

Orella állítja, hogy az őszirózsás forradalom idején Károlyi Mihály volt az egyetlen magyar politikus, aki támogatta Wilson 14 pontját (212.), holott az Erdéllyel kapcsolatos területi engedményeket Károlyi éppúgy elutasította, mint fő ellenfele, Tisza István; egy berni lapnak adott, 1917. november végi interjúban pedig kifejtette, hogy mind a föderalizálás, mind a magyar határokon belüli nemzeti autonómiák gondolatát elveti.²⁹ Csak nem sokkal a háborús összeomlás előtt nyilatkozott úgy, hogy „*elfogadjuk mint tárgyalási alapot Wilsonnak, az Egyesült Államok elnökének békeprogramját*”, hozzátéve ugyanakkor, hogy „*ez a nyilatkozat még nem jelentené azt, hogy Wilson minden szavának minden betűjét szó nélkül alá kell írni és minden elgondolásnak tárgyalás nélküli alá kell vetni magunkat [...]. Hiszen például maga Wilson sem akarhatja, hogy itt Magyarországon is például a nemzeti ségek önrendelkezési jogát a maga doktrinér tisztaságában minden történelmi és geográfiai alap nélkül keresztülvigye.*”³⁰ Megjegyzendő, alig egy hónappal később a központi hatalmak is kinyilvánították azonnali fegyverszünetet kérő jegyzékükben, hogy hajlandók elfogadni Wilson pontjait.³¹ A szerző azon túl, hogy (Egyesület helyett) helytelenül Magyar Országos Véderő Egyletként oldja fel a MOVE mozaikszót, egyszerűen „*veterán egyesületként*” jellemzi (216.), holott az kezdettől fogva fegyveres tevékenységet folytató szélsőjobboldali, antiszemita és antikommunista csoportosulás volt.³² Megemlíthető még Orella kísérlete, hogy a magyarországi zsidóság deportálását úgy ábrázolja, mintha az kizárólag Szálasi hatalomátvétele után történt volna (217.), s a Horthy-rendszer nem vette volna ki belőle a részét már ezt megelőzően is.³³ Megfogalmazása arra enged következtetni, mintha a második világháborús vereség Magyarország számára azonnal „*egy kommunista rendszer létrehozásához*” vezetett volna (217.), holott a sztálinista rezsim kiépülése ennél hosszabb és bonyolultabb folyamat volt (arról nem is beszélve, hogy *per definitionem* semmi-

29 == Hajdu–Pollmann, 2014: 262, 293.

30 == Idézi: Hajdu–Pollmann, 2014: 361.

31 == Uo. 363.

32 == A MOVE megalakulásáról, eszmeiségéről és korai tevékenységéről lásd: Dósa, 1972: 37–83.

33 == A témában lásd Ungváry monográfiáját: Ungváry, 2016: 540–556, 574–672.

féle kommunizmus nem létesült az országban). Mártínez-Radío Garrido úgy fogalmaz, hogy a forradalom napjaiban kitepték a vörös csillagokat a zászlókról (279.), pedig valójában a Rákosi-címert távolították el, melynek a(z egy darab) vörös csillag csupán egyik szimbólumát jelentette.³⁴ Ruiz de la Sernánál ugyanez a pontatlanság érhető tetten (296.). Utóbbinak felróható még, hogy az elemzett lap eszmei irányultságát nemigen fejtette ki, s nem láttatta, a *Pueblo* hírei mennyire voltak reprezentatívak a hivatalos spanyol médiában.

= = = Források és értelmezések

A hibák, pontatlanságok és vitatható kijelentések mellett nemritkán olyan esetekkel is találkozhatunk, amikor a szerzők mondandójuk alátámasztása érdekében manipulálják a közreadott tényeket. Kiss idézi Münnich 1956. október 26-ai állásfoglalására vonatkozó novemberi beszédét, majd közli: „*e politika egyik legtragikusabb következménye*” a Parlament előtt október 25-én (!) elkövetett sortűz volt (15.). Máthé azt írja, Magyarország azért nem tudott oldalt váltani a második világháborúban, mert a szovjetek nem hagyták (40.). Mint tudjuk, ez nem igaz: 1944 őszén magyar delegáció utazott Moszkvába, hogy előzetes fegyverszünetet kössön, melynek aláírására október 11-én sor is került, majd négy nappal később Horthy bejelentette a háborúból való kiugrást, ami nem a szovjetek, hanem a megszálló németek és magyarországi híveik hathatós ellenállása, valamint szervezési problémák miatt bukott el.

Soós a kiépülő Rákosi-rendszerről szólva állítja, hogy bár az 1949-es alkotmány deklarálta az emberi jogokat, köztük a vallásszabadságot, azt a gyakorlatban negligálták, a mindennapi életben nem engedélyezve a hívőknek a vallás gyakorlását (72.). A tagadhatatlan egyházüldözés nyilvánvalóan negatívan érintette a hívők lehetőségeit vallásuk gyakorlására és a vele összefüggő programok, események, ünnepek korábbiakhoz hasonló megélésére nézve, azt azonban túlzás lenne kijelenteni, hogy a hitélet gyakorlását (a templomok látogatását stb.) betiltották volna. Kolontári teljesen hamisan interpretálja Gramsci a Komintern küldöttjeként Olaszországban tevékenykedő Rákosiról alkotott véleményét (113–114.). Gramsci támogatta a szocialista párt felbomlasztását és a kommunista párt létrehozását, továbbá maga is a szovjet irányvonal mellett köteleződött el, Rákosit tehát nem emiatt marasztalta el. A bekezdés további részéből kiderül, hogy Rákosi gyakran váltogatta az irányvonalat, és később már pont a pártegyesülés szorgalmazójaként tűnt fel. Gramsci kritikája sokkal inkább erre az attitűdre és Rákosi egyéb személyes gyengeségeire vonatkozott. Ehhez hozzátartozik, hogy Rákosi Bordiga félreállítására révén pártvezetésen belüli puccsra próbálta meg rávenni Gramscit, amit ő elutasított.³⁵ Fejérdy András idézett tanulmánya azt a mítoszt is cáfolja, miszerint Rákosi kényszerítette volna ki

34 = = Alkotmány, 1949.

35 = = Fejérdy, 2019: 618–619.

a pártszakadást: a livornói plénumon fel sem szólalt, a döntés közös megállapodás eredménye volt (ezt a Komintern III. kongresszusán maga Rákosi is elismerte).³⁶

A kötet üzenetét – a kommunizmus rossz – alátámasztandó, annak spanyol szerzői a legelemibb forráskritikai vizsgálatokat sem végezték el. Orella Szilassy Sándor könyvére hivatkozva állítja, hogy a tanácskormány által életre hívott vörösteror vidéken több mint tízezer, a városi központokban pedig háromszor ennyi halálos áldozatot követelt (214.), ami felülmúlja a korabeli ellenforradalmi propaganda legvadabb híreszteléseit, s teljes nonszensznek tekinthető.³⁷ Orduña Prada hasonló hibába esik 1956 kapcsán, mikor szó szerint idézi az *Arriba* című lap október 25-ei cikkét, amely arról tudósít, hogy Budapest utcáin több mint százezer szovjetellenes tüntetőt géppuskáztak le (240.), anélkül hogy ezt a nyilvánvalóan hamis információt bármiféle kritikai észrevétellel egészítené ki.³⁸ Mártínez-Radio Garrido metódusa is hasonló: szó szerint és minden kommentár nélkül idézi Lequericát, aki 2400 orosz tankról tesz említést a szabadságharc eltiprása kapcsán (283.), holott a valóságban ennek mintegy feléről volt szó.³⁹ Mindebben nem nehéz felfedezni a spanyol szerzők ideológiai elfogultságát, ami kettős mércét eredményez: miközben rendre elmarasztalják a szovjet típusú rendszereket, szemet hunynak a spanyolországi jobboldali diktatúra visszasságai felett. Pedig izgalmas lett volna az eltérő színezetű diktatúrák közötti párhuzamok bemutatása. Például a kötet több tanulmányában is tárgyalt egyházüldözés kapcsán nincs említve, hogy a katolikus egyházzal ápolt szoros kapcsolata ellenére a Franco-rendszernek is voltak kifejezetten

36 == Uo. 617.

37 == Még az olyan rendkívül elfogult korabeli ellenforradalmi propagandamunkák is, mint A zsidók rémuralma Magyarországon „csupán” 4 ezret meghaladó számról írnak a vörösteror áldozatai kapcsán, ezzel szemben a forradalmárok pereiben a vádat képviselő Váry Albert mindössze 590 fővel kalkulált. A későbbi kutatások nyomán azonban az áldozatok száma ennél is jóval kevesebbre taksálható. Csunderlik, 2019: 233.

38 == Konkrétan az október 25-ei Kossuth téri sortűznek – a legfrissebb kutatások tükrében – 88 igazolt halálos áldozata és mintegy 170–200 sebesültje volt. Feitl–Unger, 2021: 401, 415–418. A forradalom és szabadságharc, valamint a megtorlások áldozatait illetően lásd még a 24. lábjegyzetben írtakat.

39 == Az október 24-én a felkelők ellen Budapesten bevetett szovjet harcokcsik száma 290 volt, melyeket ráadásul pár napon belül ki is vontak az országból. A Forgószél-hadművelet előkészítése kapcsán G. K. Zsukov honvédelmi miniszter és V. D. Szokolovszkij vezérkari főnök az SZKP KB-hez intézett szigorúan titkos jelentése szerint a magyarországi forradalom kitörésének hírére öt szovjet hadosztályt helyeztek riadókézsültségbe, melyek kötelékébe többek között 1130 harcokcsi és önjáró löveg tartozott. November elejére a Magyarország ellen bevetendő szovjet haderő már 17 hadosztályra duzzadt, ami azonban a többi harci jármű és az emberállomány számának növekedését vonta maga után, nem a harcokcsikét. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, é. n.; Vö. Szereda–Sztikalín (szerk.), 1993: 99.

elnyomó intézkedései egyes keresztény csoportokkal (például a polgárháború után a hozzá nem lojális baszk papokkal⁴⁰ vagy a Jehova Tanúi képviselőivel⁴¹) szemben.

Hasonlóképp előkerülnek régi francoista toposzok – például Pérez Sánchez azon állítása, hogy Spanyolország a népfront 1936-os választási győzelmével kommunista országgá és a Szovjetunió szatellitállamává vált volna, ami csak a polgárháború kitörése és a köztársasági oldal veresége miatt nem következett be (149.) –, melyeket a történettudomány megcáfolt már.⁴² Ugyanő Spanyolországra egy helyütt a „nyugati kommunizmus »világítótornyaként«” utal, homályban hagyva, mit is ért ezen (151.). Nem kis elfogultságról árulkodik, hogy a Spanyolországgal szemben bevezetett ENSZ-szankciók kapcsán – melyek mellesleg egyáltalán nem kapcsolódnak a címben megfogalmazott témához és a tanulmány többi részéhez – a szerző elegánsan hallgat arról, hogy azokat milyen okból fogalmazták meg és hagyták jóvá a nemzetközi szervezet képviselői (151.). Ebben a keretezésben Spanyolország ártatlan áldozatként tűnik fel, holott a nemzetközi közösség egyértelműen a Franco-rendszer fasiszta „eredete, jellege, felépítése és általános magatartása”, valamint a háború során a tengelyhatalmaknak nyújtott támogatása miatt lépett fel vele szemben.⁴³ Hernández Hernández elfogultsága némiképp más természetű. Több olyan sportolót is felsorol és bemutat, akiknek semmi közük a kommunista rendszer általi üldöztetéshez, sőt nem kevesen (pl. Weisz Árpád, Silberstein György, Guttman Béla) a náci holokauszt áldozatai voltak, ami abból is fakadhat, hogy a tanulmány közel fele a magyarországi kommunista hatalomátvételt megelőző időszakkal foglalkozik – tehát irreleváns a kötet témája szempontjából. Az 1936-ra tervezett – habár a polgárháború kitörése miatt az utolsó pillanatban lefújt – barcelonai munkásolimpiát viszont annak ellenére sem említi meg, hogy azon Magyarország is képviseltette (volna) magát.⁴⁴ A hiány jelzésértékű: egy baloldali szellemiségű protestrendezvény, melyet a náci Németország által megszervezett berlini olimpiára válaszul hívtak életre, nem érdemel figyelmet.

A Franco-rendszer iránti elfogultság Orellánál éri el a csúcspontját: a spanyol diktátor a jóságos zsidómentő szerepében jelenik meg (220–221.), negligálva a rezsim erős náci kapcsolatait és ideológiájának szélsőjobboldali elemeit, melynek az antiszemitizmus is része volt.⁴⁵ Hasonlóképpen, Muñoz Grandes kapcsán mindössze annyit említt, hogy a hadügyminiszter a Kék Hadosztály egykori vezetője volt

40 == Toro, 2020.

41 == Barahona–Ruso, 2017.

42 == A konkrét példát illetően a dolognak pont az ellenkezője bizonyult igaznak: a „preventív ellenforradalom” katalizáló hatással bírt, lehetővé téve a társadalmi forradalom kirobbanását. Zolcsák, 2022: 61–87.

43 == ENSZ, 1946.

44 == Gounot, 2007/2015: 125–143.

45 == Preston, 2012: 34–51.; Reverte, 2010.

(222.), de mind az ő, mind az említett katonai formáció náci kapcsolatairól kegyesen hallgat.⁴⁶ XII. Piusz pápa is makulátlan személyként, alaptalan támadások áldozatként jelenik meg (228.), ami nem felel meg a valóságnak.⁴⁷ A két sajtóreceptiókat ismertető tanulmánynál szintén szembetűnő, hogy az 1956-os időszakra vonatkozóan a spanyol viszonyok mennyire reflektálatlanok. Ruiz de la Serna ráadásul 1938-tól a szakszervezeti és a munka világához tartozó sajtó előretöréséről beszél (292.), ami nagyfokú cinizmusról árulkodik: a polgárháborúban a francóistákkal szemben álló munkáspártok és szakszervezetek változatos, gazdag, nagy hagyományokkal rendelkező sajtóval rendelkeztek, melyeket pont Francóék helyeztek törvényen kívül vagy kényszerítettek emigrációba.⁴⁸

46 = = „Az ávilai katonai levéltár iratai szerint a hadosztályt integrálták a Wehrmachtba, s a bajorországi Grafenwöhr támaszponton – ellentétben a Franco-propagandával – nem Francóéra, nem a bolsevizmus elleni harcra, nem a »német nemzetek«, hanem magára Hitlerre esküdtek fel a spanyol katonák – erről azonban a németek nem tájékoztatták még Francót sem. A spanyol katonák német uniformist kaptak. A spanyol hadosztály »Spanischen Freiwilligen Division« néven a Wehrmacht 250. számú hadosztálya lett, tehát német hadosztály. A spanyol katonai vezetést kizárták a rendelkezés lehetőségéből.” Anderle, 2007. Szolgálatiért Muñoz Grandes 1942-ben a Wehrmacht egyik legrangosabb kitüntetésében részesült, melyet személyesen Hitler adott át neki, aki nem mellesleg olyan személyt látott benne, akit szükség esetén bábként Franco helyére állíthat. Bowen, 2006: 43.

47 = = XII. Piusz megválasztását követően a német kormányt ért kritikák felfüggesztésére szólított fel, beiktatását követően pedig megnyugtatta Ciano olasz külügyminisztert is, hogy visszahívja a Katolikus Akció éléről azt a vezetőt, akinek ténykedését a fasiszta kormány nem nézte jó szemmel. A pápa üdvözölte Franco polgárháborús győzelmét, magasztalva a diktátor „igen nemes keresztény érzelmeit”. Az egyébként katolikus Lengyelország lerohanásakor nem utasította el nyilvánosan az agressziót, sőt novemberben még gratulált is Hitlernek, hogy túlélt egy merényletet, továbbá megáldotta a fasiszta Olaszországot és annak vezetőjét. Nem fejezte ki tiltakozását az olaszországi zsidótörvények ellen, ahogyan a más országokban zajló antiszemita kampányokkal és zsidóellenes atrocitásokkal szemben sem. Kezdetben legfeljebb a kikeresztelkedett zsidókért állt ki, de a későbbieket illetően sincs bizonyíték rá, hogy utasította volna az egyházi intézményeket az üldözött zsidók befogadására. Hitler és Mussolini kiátkozását sosem vette komolyan fontolóra, ellenben üdvözölte a tengelyhatalmak Szovjetunió elleni hadjáratát. Mikor a háború menete megfordult, hevesen elítélte a szovjet terjeszkedést, a végnapjait élő fasiszta rendszert viszont továbbra sem volt hajlandó bírálni. Balogh, 2023.

48 = = Az 1939. február 9-én kiadott törvény a politikai felelősségre vonásról többek között betiltotta az anarchoszindikalista Országos Munkakonföderáció és a szocialista Általános Munkásszövetség nevű szakszervezeti föderációkat, a Szocialista, a Kommunista és a Szindikalista Pártot, a Marxista Egyesülés Munkáspártját, továbbá az olyan regionális pártszerveződések, mint a Baszk Munkások Szolidaritása. Ezek mindegyikének volt saját sajtója, közülük több országos napilappal, valamint helyi vagy regionális periodikákkal is rendelkezett, melyekre már ezt megelőzően is igyekeztek csapást mérni az államigazgatás átalakításával és a sajtó működésével kapcsolatos új törvényekkel. BOE-A-1939-1451, 1939: 825.; vö. Harsányi, 1988: 146–148.

= = A kommunizmus értelmezése és egyéb terminológiai problémák

Máthé azt állítja, a szovjet parancsnokok engedélyezték „németgyűlölő magyarok” egységeinek szervezését (40.), ami megengedhetetlen történelmi fogalomhasználat: nem a németekkel mint néppel, hanem a nácizmussal mint politikai rendszerrel és szemben álló katonai erővel kapcsolatos ellenérzésekről volt szó itt. A szerző a Nyilaskeresztes Pártot nemzetiszocialistaként aposztrofálja (40.), ami szintén pontatlan, még ha a nyilasok sok tekintetben hasonlítottak is a nácikhoz, és szövetségben álltak velük.⁴⁹ Pérez Sánchez már a Szovjetunió létrehozása idején „*marxista-leninista gondolatról*” ír (148.), holott ez a szóösszetétel és ideológiai tákolmány egyértelműen a sztálini éra terméke.⁵⁰ Ugyanő a kelet-európai szovjetizáció utolsó fázisaként „*szocialista forradalmat*” vizionál (153.), ami nem állja meg a helyét: a háború utáni Magyarországon sokkal inkább katonai megszállásról, egy külső nagyhatalom által ösztönzött és kieszközölt, helyi szövetségei által pedig felülről, államhatalmi eszközökkel megvalósított változásokról volt szó, mintsem autentikus társadalmi forradalomról. Orella Kun Bélának pártját helytelenül Magyar és nem Magyarországi Kommunista Pártként jelöli meg, s anakronisztikus módon szintén a marxista-leninista áramlathoz sorolja (213.). Mártínez-Radio Garrido a NO-DO híradásának összefoglalójakor idézőjel nélkül és kritikátlanul átveszi a „*vörös bordák*” francóista terminust, Nagy Imrét pedig minden kommentár nélkül titóista kommunista-ként írja le (283.). Ruiz de la Serna szintén dobálózik fogalmakkal (pl. titoizmus), de anélkül, hogy azokat érdemben magyarázná (302.). Emellett az elemzett sajtóból vett fogalmakkal úgy láttatja a magyarokat, mint nacionalistákat és antikommunistákat, kimondatlanul elvitatva a kommunisták magyar voltát, homogén masszaként kezelve egy egész nemzetet, melyet szerinte az antiszemitizmus mint egységteremtő alap kovácsolt össze (302.).

A terminológiával kapcsolatban külön figyelmet érdemel a kommunizmus értelmezésének (a megfelelő értelmezés hiányának) kérdése. A kötet lapjairól az a kép rajzolódik ki, mintha a szerzők számára a kommunizmus – Lenin híres *bon mot*-ját („*A kommunizmus – Szovjethatalom plusz az egész ország villamosítása*”⁵¹) parafrázálva – a szovjetek hatalma plusz terror lenne. Pérez Sánchez tanulmánya tükrében nem világos például, hogy a szovjet politika irányváltásai bármiféle állítólagos kommunista ideológiai meggyőződésből következtek-e, vagy pusztán egy nagyhatalom birodalmi érdekeiből. Ez jól korrelál azzal az alapkoncepcióval, hogy mivel az 1930-as években csak a Szovjetunió volt képes központi szerep betöltésére a kommunista mozgalomban, negligálható a sztálinizmustól eltérő irányzatok vizsgálá-

49 == A hungarizmus és a nemzetiszocializmus közötti különbséget maga Szálasi is kiemelte. Szálasi, 1959: 8.

50 == Krausz, 2007.

51 == Lenin, 1951: 533.

ta, akár a forradalom utáni Szovjet-Oroszországban / a korai Szovjetunióban, akár a nemzetközi munkásmozgalomban (148.). A KMP-től független s irányvonalával szemben álló kommunisták Kolontári horizontján ugyanígy kívül esnek, amit tetéz, hogy tanulmánya a hatalomért folytatott harcról, taktikai kérdésekről és belső frakcióharcokról szól – arról, hogy az ún. kommunisták mit gondoltak a világról, vajmi keveset tudhatunk meg. Az is homályban marad, hogy a magyar (és más) kommunisták mit kerestek a spanyol polgárháborúban, s miért vállaltak áldozatokat a harcokban. Kiss Münnich-életrajzát olvasva hasonló hiányérzete támad az olvasónak: az embert mozgató mélyebb eszmei okok egyáltalán nem jelennek meg.

De la Guardia Heller Ágnes és Fehér Ferenc szavait idézve beszámol az 1956-os forradalom során demokratikusan választott tanácsok spontán létrejöttéről s a közvetlen demokrácia gyakorlatba ültetéséről, amely „*minden valódi szocialista mozgalom szekuláris eszméje volt*”. Ez az idézet azonban alapjaiban mond ellent a kötet a kommunizmust abszolút rosszként feltüntetni kívánó alapkoncepciójának (175.). Hasonló a helyzet Orduña Pradánál, ahol a mostani Oroszországgal való párhuzam pont azt demonstrálja, hogy nem a Szovjetunió „kommunizmusából” fakadt a katonai intervenció, hanem egy birodalom stratégiai érdekeiből, a vezérlő ideológiától függetlenül (242.). A kommunizmus természetével és fogalmi meghatározásával kapcsolatos problémák máshol is szembetűnők, és ellentmondásokat generálnak. Pérez Sánchez annak ellenére, hogy állítja, „*kommunisták, szocialisták és szakszervezetisek tízezrei ellenesték*” a Rákosi-féle irányvonalat, a „kommunistákat” homogén masszaként kezeli, s a fogalmat a sztálinista diktatúra kiépítőire és működtetőire ugyanúgy használja (154.). Ugyanez érhető tetten, mikor a szerző elismerően nyilatkozik az 1956-os forradalom munkástanácsairól, nem hallgatva el, hogy azok szocialistaként határozták meg magukat. Az állami bürokráciával leszámolva a munkások gazdasági és politikai kérdésekben maguk vették kézbe a döntéshozatalt, míg a sztálinista rendőri és a megszálló szovjet erők el nem nyomták őket (159.).

Kolontári megemlíti a biatorbágyi viadukt felrobbantását (120–121.), de az elkövetőjéről és a motivációjáról nem szól. Így az eset úgy tűnik fel, mintha arra – a szöveg kontextusába illeszkedve – a kommunisták jóvoltából került volna sor. Márpedig ennek egyértelműsítése nem lett volna érdektelen, lévén, hogy annak idején épp az állítólagos kommunista szál teremtett hivatkozási alapot a statárium bevezetésére, melynek egyik következménye a szerző által is említett Sallai–Fürst páros elítélése és kivégzése lett. A biatorbágyi incidens valójában Matuska Szilveszter – egy örült bécsi kereskedő és gyáros, aki külföldön is véghezvitt már hasonló robbantásokat – műve volt, aki nem tekinthető kommunista meggyőződésűnek, pláne nem párttagnak. A kommunistákra egy helyszínen talált levél terelte a gyanút, ürügyül szolgálva a szigorú intézkedésekhez. A történet azért is figyelemre méltó, mert Matuskát – bár érintettsége bizonyítást nyert – nem végezték ki, „csak” életfogytiglani fegyházbüntetés-

re ítélték és bebörtönözték.⁵² Máthé kommunistákkal szembeni elfogultsága többek között akkor érhető tetten, mikor rámutat, hogy amit Tömpe javasolt,⁵³ azt a gyakorlatban nem alkalmazták az alá tartozó körzetben, megemlítve és részletezve azt, hogy a megszálló szovjet hadsereg katonái milyen típusú törvénytelenéseket és erőszakcselekményeket követtek el a helyi lakossággal szemben (46.). Annak láttatása azonban, hogy a totális világháborús vereség és a katonai megszállás fizikai és jogi valóságában egy újonnan felállított, ember- és pénzhiánnyal küzdő rendőri erőnek ideológiai-politikai hozzáállástól függetlenül lett-e volna reális esélye ezeknek a jelenségeknek a megakadályozására, fel sem merül.

Pérez Sánchez tanulmányának első fejezetében a „*Lenintől Sztálinig*” tartó útról kellene információt kapnunk (148.), a lenini időszakról azonban szó sem esik. Így még az sem lehetséges, hogy a sztálinizmust mint sajátosan orosz/szovjet talajon kicsírázó eszmei irányzatot és politikai-gazdasági-társadalmi rendszert, nem-hogy magát a kommunizmust, történelmi összefüggéseiben értelmezhessük. Az ilyen tálalás csupán arra alkalmas, hogy a sztálinizmus minden brutalitását abszolutizálja, és visszavetítse egy korábbi periódusra, egységes (egységesen sátáni) egészként ábrázolva a szovjetrendszert annak születésétől fogva. Orella hamis és manipulatív módon állítja, hogy „*a kommunista totalitarizmussal szembeni ellenállás egyedüli bátyája az egyház volt*” (228.), ami szűkebb értelemben sem igaz, hiszen Magyarországon több erős pozícióval rendelkező történelmi egyházzal beszélhetünk, melyek szemben álltak a rezsimmel, ezenfelül voltak olyan politikai és civil csoportosulások is, amelyek ellenzéki álláspontra helyezkedtek, akár direkt konfrontációt is vállalva az egyeduralomra törő kommunista párttal szemben.

Soós az 1945. márciusi földosztást minden tekintetben negatív folyamatként mutatja be: külső (szovjet) nyomásra történt, a korábbi birtokosok (köztük az egyházak) nem kaptak kompenzációt, a kiosztott földek szinte életteretlen méretűek voltak, mindez ráadásul segítségére volt a kommunista pártnak, hogy monopolhelyzetbe kerüljön (70.). Ez a megközelítés szemellenzős módon nem veszi figyelembe, hogy a földosztás a kelet-közép-európai parasztság és agrárproletariátus legrégebb és legelemibb követelése volt hosszú évtizedek óta, melyet a különböző rendszerek és kormányok szisztematikusan megtagadtak tőlük, vagy ha ilyesmire mégis sor került (pl. Nagyatádi-féle földreform), akkor az nem elégítette ki vágyaikat, s a maga módján ugyanúgy hatalmi érdekeket szolgált (a kormánypárt fontos támaszát jelentő nagyparasztságét), mint az 1945-ös reform. Ahogyan afölött is szemet huny, hogy a második világháborús kataklizma nyomán a társadalom jelentős hányada számára a földreform a megélhetés legelemibb feltételeinek biztosítását jelentette.

52 == Az esetről lásd pl.: Nemes, 1981; Kuroz, 2010.

53 == „...a projektünk célja nem az, hogy néhány ezerrel több ember legyen a rendőrség börtöneiben és az internáló táborokban. A mi munkánk célja az ország politikai nyugalomának biztosítása.” (46.)

Az a birtokos elit (beleértve az egyházakat is), amely a földreform következtében tulajdonvesztést szenvedett el, fő pillére volt a háborúba lépésért és a Szovjetunió megtámadásáért felelős Horthy-rendszernek, a velük szembeni fellépés tehát a társadalmi igazságtétel és a bel- és külpolitikai felelősségre vonás aktusaként is értelmezhető.⁵⁴ Az árnyaltabb képalkotáshoz ugyanígy elengedhetetlen annak rögzítése, hogy a Rákosi-korszak alatt az egyházzal szemben fogantatosított intézkedések (73.) tetemes része más európai országokban már évtizedekkel vagy évszázadokkal korábban végbement, és ezek ugyanígy az egyházak középkor óta őrzött komplex politikai, gazdasági, oktatási, kulturális és lelki élet feletti hatalmának visszaszorítására irányultak. Csak pár példát említve: a („nem közhasznú”) szerzetesrendek felszólítására és vagyonának elkobzására már II. József felvilágosult abszolutista birodalmában sor került,⁵⁵ a francia forradalom idején a papokat állami alkalmazottakká nyilvánították, akiknek hűségesküt kellett tenniük,⁵⁶ a II. Spanyol Köztársaság pedig megtett mindent, hogy a felekezeti helyére a laikus oktatást állítsa.⁵⁷ Talán felesleges említeni: a felsoroltak egyike sem volt kommunista rendszer. Az egyházi befolyás visszaszorítása és a szekularizáció a kommunista pártok hatalomra kerülése előtt, azok ideológiájától függetlenül a kontinens minden részén időről időre megnyilvánuló határozott – természetesen hatalmi – törekvés volt, mely egyúttal a modernizáció, a polgári állam kiépítése, a társadalmi haladás stb. céljait is hivatott volt szolgálni. Magyarországon e folyamatok megkésve, de annál intenzívebben törtek felszínre a 20. század derekán. E történeti ívnek és ezeknek a párhuzamoknak a láttatása elengedhetetlen a történetek pontosabb megértéséhez és annak belátásához, hogy a kommunisták egyházpolitikája nem a semmiből jött.

Egyértelmű tendenciózusság mutatható ki akkor is, amikor a szerző meg sem kísérel feloldani a klerikális reakcióról szóló fejezet első két bekezdésében előkerülő ideológiai és politikai motiváció dilemmáját (74.), holott a később idézett 1958. július 22-ei MSZMP PB-határozatban jól tetten érhető ez a kettőség, és az állampárt világosan megfogalmazza azt a különbséget, amellyel a szerző nem hajlandó foglalkozni: *„A vallás mint világnézet elleni küzdelem eszközeit és módszereit nem szabad összekeverni a klerikális reakció elleni küzdelem módszereivel. Míg a vallásos világnézet elleni harcban a felvilágosítás és a nevelés eszközeit használjuk, addig a klerikális reakció elleni harcban a politikai és adminisztratív harc minden eszközét felhasználjuk.”* (75–76.) A „Fekete Holló-ügy” kapcsán a szerző megfogalmazza, hogy *„méretük, szervezetük és hatásuk miatt a katolikus csoportok fontosabbak voltak az állambiztonság számára, mint a protestáns közösségek”* (87–88.). Ebből kiolvasható, hogy a kommunista párt egyházakkal szembeni harcában inkább a politikai, mint

54 = = Romsics, 2010: 126, 283–286.; Varga, 2001: 9–11.

55 = = Katus, 2012: 80.

56 = = Price, 2001: 110.

57 = = Vilar, 1984: 104.

sem az ideológiai faktorok domináltak (ellenkező esetben a különböző egyházakat egyformán nyomták volna el), ami árnyalja a kommunista egyházüldözéssel kapcsolatban láttatni kívánt képet. A szerző külön fejezetet szentel az 1956-os forradalom leverése kapcsán történt papgyilkosságoknak, két fontos kérdésre azonban adós marad a válasszal. Egyrészt azzal, hogy az elkövetők, még ha kommunisták voltak is, pusztán spontán ötlettől vezérelve követték-e el tettüket, avagy felülről irányított, előre eltervezett cselekményekről beszélhetünk, amelyek kapcsán kimutatható az állampárt vagy valamely rendőri szerv intézményi felelőssége. Másrészt mindhárom esetben homályban maradnak a gyilkosságok háttérében meghúzódó konkrét okok (96–98.).

= = = A kötet mint emlékezetpolitikai fegyver

Önmeghatározása szerint a kötetet megjelentető SCHEDAS *„elsősorban tudományos-akadémiai kiadó a bölcsészet- és társadalomtudományok területén, [mely] jelenleg tudományos folyóiratokat és monográfiákat ad ki”*. Utóbbiak közé tartozik az *Egyetemi gyűjtemény* sorozat, melynek 17. darabjaként⁵⁸ az ismertetett kiadvány is megjelent, s amely *„tudományos művek terjesztésére szolgál [...]. Szigorúan tudományos jellegű, bőséges kritikai apparátussal rendelkező munkákról van szó, amelyek magas tudományos színvonalú, szakértői értékelési folyamatoknak alávetett innovációt képviselnek.”*⁵⁹ Ez a „magas tudományos színvonal” ugyanakkor a fentiek tükrében nehezen látszik igazolhatónak, ráadásul a kötet kapcsán okkal merülhet fel az ideológiai-politikai célzatosság gyanúja is.

A kiadvány megjelenését spanyol részről a Katolikus Propagandisták Szövetsége (ACDP) által 1933-ban alapított madridi Universidad CEU San Pablo támogatta, mely jelenleg magán felsőoktatási intézményként működik. Az egyetemet *„azzal a szándékkal hozták létre, hogy [...] hozzájáruljon a társadalom javításához, a keresztény alapelveknek és az evangélium által közvetített értékeknek megfelelő oktatási modellt kínálva, a közéletben pedig az igazságosság és az emberi lény védelmében fellépve”*.⁶⁰ Az Egyetemi gyűjtemény és a szóban forgó tanulmánykötet szerkesztője az említett madridi egyetem professzora, a főképp a jobboldal történetét kutató Orella, akinek érdeklődése az utóbbi években Kelet-Európa felé fordult.⁶¹ A NEB-bel való kapcsolatfelvétele 2022-ben kezdődött: akkoriban vele és kollégáival magyarul egy interjú is megjelent,⁶² melyben a történelmi emlékezettel kapcsolatos, a jobboldalt állítólag negatívan diszkrimináló tendenciáról beszéltek, több megkérdőjelezhető állítást fogalmazva meg a spanyol történelemmel és az aktuális viszonyokkal összefüggésben. Az együttműködés a következő év áprilisában *A szabadság hangjai* cím-

58 = = A sorozat keretében megjelent munkák listáját lásd: Universidad, é. n.

59 = = SCHEDAS, é. n.

60 = = CEU, é. n.

61 = = Orella Martínez, é. n.

62 = = Szócs, 2022.

mel „a kommunizmus áldozatai” emlékére Maridban megrendezett nemzetközi konferencia keretében folytatódott.⁶³ Ennek folyományaként a felek elkötelezték magukat egy közös tanulmánykötet elkészítése mellett,⁶⁴ melynek bemutatójára a NEB budapesti székházában került sor 2025. február 7-én.⁶⁵

A kötethez írt bevezetőjében Orella „nagy jelentőségű időszakként” értékeli Orbán Viktor Európai Unió soros elnökévé történő kinevezését, erre fűzve fel gondolatmenetét, miszerint nagy szükség van olyan könyvek kiadására, melyek „*elmagyarázzák Magyarország európai és demokratikus elhivatottságát*” (II.). E kontextusban a szóban forgó történeti munka óhatatlanul politikai eszközzé degradálódik. Ezt erősíti Tóth Katalin spanyolországi magyar nagykövet méltatása, aki nem kevesebbet állít, mint hogy a szovjet típusú diktatúrák okolhatók régióink gazdasági és társadalmi visszamaradottságáért a kontinens nyugati felével összevetve, hozzátevé, hogy a kommunizmus világszerte közel 100 millió áldozatot követelt (9.). Az adat nyilván *A kommunizmus fekete könyvéből*⁶⁶ való, amelyet módszertana, pontatlanságai és tárgyi tévedései miatt megjelenése óta sokat bíráltak már a szakma képviselői.⁶⁷

Ehhez az aktuálpolitikai koncepcióhoz igazodik a kiadvány címe is, azt sejtetve, hogy a múltban Magyarország és Spanyolország egyaránt fellépett a kommunista represszióval szemben.⁶⁸ Ám a kommunisták (és bármely más politikai csoportosulás) csak akkor tudnak repressziót gyakorolni egy országban, ha kezükben tartják az államhatalmat. De akkor Magyarország és Spanyolország mégis miképpen léphetett volna fel velük szemben? A címet tehát nehéz szakmailag értelmezni, annak csakis emlékezetpolitikai jelentése lehet: a címadó(k) napjaink Magyarországra és Spanyolországára gondolt(ak), vagyis a cím politikai-ideológiai állásfoglalást foglal magában. Azaz valójában a szerzők azok, akik a kommunista represszió ellen küzdenek – a jelenben a múlt árnyaival, emlékezetpolitikai térhódításra törekedve egyfajta *Kulturkampf* keretében.

63 == Voces por la Libertad, 2023.

64 == NEB, 2024: 55.

65 == Szóts, 2025.

66 == Fázsy (szerk.), 2000.

67 == Néhány a magyarul (is) megjelent recenziók közül: Balázs, 1998; Perrault, 1998; Hahner–Papp, 2000; Chomsky, 2000.

68 == Megjegyzendő, hogy nemcsak a kötet, de több tanulmány címe is félreértésre ad okot: Kissnél a „Spaniard Communist” kifejezés némiképp félrevezető, hiszen nem arról van szó, hogy Münnich spanyol lett volna, hanem arról, hogy őt a spanyol polgárháborúban betöltött szerepvállalása miatt „spanyolosként” tartották számon a mozgalomban. Orella tanulmányának címe nem pusztán félreérthető, hanem egyenesen értelmezhetetlen: vajon mire gondolt a szerző „pilgrim Hungary” alatt? Címével ellentétben de la Guardia tanulmánya csak részben tárgyalja az ENSZ állásfoglalását, végül Ruiz de la Serna még az írásában bemutatott lap címét sem volt képes helyesen megadni.

Összegezve a fentieket, elmondható, hogy bár a vizsgált tanulmányok, főképp a magyar szerzők által írottak, több vonatkozásban is új adatokkal, hasznos adalékokkal és felismerésekkel gazdagítják a kutatást, a bennük előforduló hibák okán azok csak kellő körültekintéssel és forráskritikával használhatók. Magát a kötetet pedig – kiadójának minden (ön)méltatása ellenére – semmiképp sem tekinthetjük színvonalas szakmai kiadványnak.

=== Nyomtatásban és online megjelent források ===

Alkotmány, 1949

1949. évi XX. törvény. *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya* (67. §). 1949. augusztus 20. 9. https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

BOE-A-1939-1451, 1939

Ley de Responsabilidad Políticas. *Boletín Oficial del Estado*, Núm. 44., február 13. 824–847. <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1939/044/A00824-00847.pdf> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

ENSZ, 1946

Resolución 39(I) de la Asamblea General de la ONU sobre la cuestión española. derechoshumanos.net, december 12. <https://www.derechoshumanos.net/memoriahistorica/1946-Resolucion-ONU.htm> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Lenin, 1951

Lenin, Vlagyimir Iljics: Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának tevékenységéről. [1920.] december 22. In: *Lenin művei. 31. köt.* Szikra, Budapest. 502–535.

Szálasi, 1959

Szálasi Ferenc: Út és cél. In: *Szálasi Ferenc alapvető munkája és a Munkás-, Paraszt és Értelmiségi-Nagytanácson elmondott beszédei.* Hungarista Mozgalom kiadása, München. 7–61. https://www.magtudin.org/Szalas%C3%AD_Ferenc_Alapveto_munkaja.pdf (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Szereda–Sztikalín (szerk.), 1993

Zsukov és Szokolovszkij jelentése: 23-án este megindultak. „Csapatainknak a következő feladatokat szabtuk...” 1956. október 24-én. In: *Hiányzó lapok 1956*

történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából.

Szerkesztette: Vjacseszlav Szereda – Alekszandr Sztikalin. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest. 99–100.

=== Hivatkozott irodalom ===

Bowen, 2006

Bowen, Wayne H.: *Spain during World War II*. University of Missouri Press, Columbia / London.

Csunderlik, 2019

Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Csunderlik, 2022

Csunderlik Péter: *A Galilei kör története*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Dósa, 1972

Dósa Rudolfné: *A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet 1918–1944*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fázsy (szerk.), 2000

Fázsy Anikó: *A kommunizmus fekete könyve*. Nagyvilág Kiadó, Budapest.

Feitl–Unger, 2021

Feitl Írisz – Unger Gabriella: A sortűz áldozatainak kutatása. In: *Az első lövés. Kossuth tér, 1956. október 25*. Szerkesztette: Feitl Írisz – Németh Csaba. Országház Könyvkiadó, Budapest. 389–421.

Fejérdy, 2019

Fejérdy András: Rákosi Mátyás, az olasz baloldali pártok és a fasiszta hatalomátvétel. *Világtörténet*, 9. (41.) évf., 4. sz. 615–625.

Font et al., 2001

Font Márta et al.: *Oroszország története*. Pannonica Kiadó, Budapest.

Gyarmati, 2011

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. ÁBTL–Rubicon, Budapest.

Györkei, 1977

Györkei Jenő: *Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban*. Zrínyi Kiadó, Budapest.

Harsányi, 1988

Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra születése. A Franco-rendszer keletkezése és a spanyol munkásmozgalom 1938–1939*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Hajdu, 1969

Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Hajdu, 1979

Hajdu Tibor: *Március huszonegyediké*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Hajdu–Pollmann, 2014

Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris Kiadó, Budapest.

Horváth, 2021

Horváth Miklós: A Kossuth téri sortűz az újabb források tükrében. In: *Az első lövés. Kossuth tér, 1956. október 25.* Szerkesztette: Feitl Írisz – Németh Csaba. Országház Könyvkiadó, Budapest. 95–119.

Katus, 2012

Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Kronosz Kiadó, Pécs.

Kende (szerk.), 1996

1956 kézikönyve. III. köt. *Megtorlás és emlékezés*. Szerkesztette: Kende Péter. 1956-os Intézet, Budapest.

Lomax, 1989

Lomax, Bill: *Magyarország 1956*. Aura Kiadó, Budapest.

Müller, 2012

Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Jaffa Kiadó, Budapest.

Münnichné Berényi, 1986

Münnichné Berényi Etelka: *A történelem sodrában. Münnich Ferenc*. Reflektor, Budapest.

Nemes, 1981

Nemes Dezső: A biatorbágyi merénylettől a statáriumig. *Párttörténeti Közlemények*, 27. évf. I. sz. 3–46.

Preston, 2012

Preston, Paul: *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in Twentieth-Century Spain*. W. W. Norton & Company, New York – London.

Price, 2001

Price, Roger: *Franciaország története*. Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., Budapest.

Romsics, 2010

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.

Stone–Kuznick, 2012

Stone, Oliver – Kuznick, Peter: *Amerika elhallgatott történelme*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Sz. Bíró, 2009

Sz. Bíró Zoltán: A szovjet csapatok kivonása Magyarországról. 1989–1991. *História*, 5–6. sz. 3–10.

Tomasevich, 2001

Tomasevich, Jozo: *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945. Occupation and Collaboration*. Stanford University Press, Stanford.

Ungváry, 2016

Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944*. Jelenkor Kiadó, Budapest.

Varga, 2001

Varga Zsuzsanna: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Vilar, 1984

Vilar, Pierre: *Spanyolország története*. Gondolat, Budapest.

Zolcsák, 2022

Zolcsák György Attila: *A köztársasági oldal a spanyol polgárháborúban. Célok, ideológiák, ütközések*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

=== Internetes hivatkozások ===

Anderle, 2007

Anderle Ádám: A spanyol Kék Hadosztály. *Klió*, 16. évf. 3. <https://www.c3.hu/~klio/klioo73/klio137.htm> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Balázs, 1998

Balázs Péter: A kommunizmus fekete könyve. *Aetas*, 4. sz. https://epa.oszk.hu/00800/00861/00136/pdf/EPA00861_aetas_1998_04_141-145.pdf (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Balogh, 2023

Balogh Vilmos Szilárd: Pápák és diktátorok, holokauszt és háború (2) – XII. Piusz, Mussolini és Hitler. *Mérleg*. 2023. október 22. <https://www.merleg.org/xii-piusz-mussolini-es-hitler-1/> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Barahona–Ruso, 2017

Barahona, Pepe – Ruso, Fernando: Los 1.000 testigos de Jehová que Franco encarceló por no hacer la mili: regreso al penal de Cádiz. *El Español*, december 9. https://www.lespanol.com/reportajes/20171208/267974117_0.html (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

BD Futbol, é. n.

Sz. n.: Peter Ilku Kampf. *BD Futbol*. <https://www.bdfutbol.com/en/j/j9628.html> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Chomsky, 2000

Chomsky, Noam: Ami a fekete könyvből kimaradt – Stéphane Courtois: A kommunizmus fekete könyve c. munkájáról. *Eszmélet*, október 1. https://www.eszmelet.hu/noam_chomsky-ami-a-fekete-konyvbol-kimaradt-stephane-court/ (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

CEU, é. n.

Sz. n.: Misión e Historia. <https://www.ceu.es/ceu/mision-historia.php> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Éberdt, 2014

Éberdt Ildikó: A futballistaper: Szűcs Sándor válogatott labdarúgó kivégzésének története. Szeptember 24. <https://web.archive.org/web/20160817170700/http://fociazeletunk.blogspot.hu/2014/09/a-futballistaper-szucs-sandor.html> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Gounot, 2007/2015

Gounot, André: L'Olympiade populaire de Barcelone 1936: entre nationalisme catalan, « esprit olympique » et internationalisme prolétarien. In: *Les politiques au stade. Étude comparée des manifestations sportives du XIXe au XXIe siècle*. Szerkesztette: André Gounot – Denis Jallat – Benoît Caritey. Presses Universitaires de Rennes, Rennes. 125–143.
<https://books.openedition.org/pur/6529> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Hadtörténeti Intézet és Múzeum, é. n.

Sz. n.: A magyar és a szovjet haderő 1956-ben. Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
<https://m.militaria.hu/digitalis-hadtortenelem-hadtorteneti-oktatasicsomagok-iskolak-szamara/magyar-nephadsereg-1956-os-forradalomban/magyar-nephadsereg-1956-os-forradalomban-hadszervezet/a-magyar-es-a-szovjet-hadero-1956-ban> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Hahner–Papp, 2000

Ketten egy új könyvről (Hahner Péter: Vörös és fekete / Papp László Tamás: A terror zárszámadása). *Élet és Irodalom*, XLIV. évf. 35. sz., szeptember 1.
<https://www.es.hu/old/0035/kritika.htm> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Heath, 2021

Heath, Nick: Anarchizmus Szibériában. *Tett*, március 6. <https://tett.merce.hu/2021/03/06/anarchizmus-sziberiaban/> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Krausz, 2007

Krausz Tamás: Lenin marxizmusa – összefoglaló tézisek. *Eszmélet*, január 1. (19. évf. 76. sz. 2007. tél). https://www.eszmelet.hu/krausz_tamas-lenin-marxizmusa-osszefoglalo-tezisek/ (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Kovács, 2022

Kovács Örs: „Egy diktatúrában sok mindenből hiány van, de hóhér és ítélet mindig rendelkezésre áll megfelelő mennyiségben.” 55 éve hunyt el Münnich Ferenc egykori kommunista belügyminiszter, miniszterelnök – 1967. november 29. *Rubicon Online*, november 28. <https://rubiconintezet.hu/2022/11/28/egy-diktaturaban-sok-mindenbol-hiany-van-de-hoher-es-itelet-mindig-rendelkezesre-all-megfelelo-mennyisegben/> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Kurcz, 2010

Kurcz Béla: Matuska porosodó 42 dossziéja. *Nol.hu*, január 9. https://web.archive.org/web/20170126142443/http://nol.hu/archivum/20100109-matuska_42_porosodo_dosszieja-498221 (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

László, 2009

László Ferenc: Münnich Ferenc regényes élete – Törhetetlen fajta. *Magyar Narancs*, április 23. https://magyarnarancs.hu/belpol/munnich_ferenc_regenyes_elete_-_torhetetlen_fajta-71207 (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

NEB, 2024

Országgyűlési beszámoló a Nemzeti Emlékezet Bizottsága 2023. évi tevékenységéről. Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest. <https://www.parlament.hu/irom42/10305/10305.pdf> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Orella Martínez, é. n.

Orella Martínez, José Luis: *Curriculum Vitae*. <https://uspceu.academia.edu/JoseOrella/CurriculumVitae> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Perrault, 1998

Perrault, Gilles: A kommunizmus: egy „fekete könyv” hamisításai. *Eszmélet*, április 1. https://www.eszmelet.hu/gilles_perrault-a-kommunizmus-egy-fekete-konyv-hamisitasa/ (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Reverte, 2010

Reverte, Jorge M.: La lista de Franco para el Holocausto. *El País*, június 20. https://elpais.com/diario/2010/06/20/domingo/1277005953_850215.html (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

SCHEDAS, é. n.

Sz. n.: Quiénes y cómo somos. https://www.schedas.com/?page_id=28 (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Serédi, é. n.

Sz. n.: Serédi. *Magyar Katolikus Lexikon*. <https://lexikon.katolikus.hu/S/Ser%C3%A9di.html> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Sereg, 2016

Sereg András: Halálra ítélt futballista – A Szűcs-per – Egy híres ügy a magyar jogtörténetből. *Jogi Fórum*, március 26. <https://www.jogiforum.hu/cikk/2016/03/26/halalra-iteelt-futballista-a-szucs-per-egy-hires-ugy-a-magyar-jogtortenetbol/> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Székely, 2020

Székely Gábor: *Hitler–Sztálin–Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború.* Volos Kiadó, Budapest. 292–443. <https://yearbook2.hu/Stalin.pdf> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Szócs, 2022

Szócs László: Kettős mérce az emlékezetben. *Magyar Nemzet*, június 17.
<https://magyarnemzet.hu/kulfold/2022/06/kettos-merce-az-emlekezetben>
(utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Szóts, 2025

Szóts Zoltán Oszkár: Párhuzamok a magyar és spanyol történelemben.
Újkor.hu, február 12. <https://ujkor.hu/content/parhuzamok-a-magyar-es-spanyol-tortenelemben> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Toro, 2020

Toro, Miquel de: La represión franquista de los curas vascos: los otros „mártíres” de la Guerra Civil. *El Estado*, szeptember 17. <https://elestado.net/2019/10/22/represion-franquista-curas-vascos/> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Universidad, é. n.

Universidad. https://www.schedas.com/?mbt_series=universidad
(utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Voces por la Libertad, 2023

Voces por la Libertad. Congreso Internacional sobre Víctimas del Comunismo.
<https://iehistoricos.ceu.es/blog/voces-por-la-libertad-congreso-internacional-sobre-victimas-del-comunismo/> (utolsó letöltés: 2025. március 31.).

Kulcsszavak

=====

kommunista mozgalom, kritika, történeti emlékezet

/ The Spectre of “Communist Repression” /

A Reconstruction of a Book

In 2024, *Hungary and Spain against communist repression. History and memory*, a collection of studies by Spanish and Hungarian authors, was published with the support of the Universidad CEU San Pablo, the Committee of National Remembrance, and the Embassy of Hungary in Spain. Although this professional publication, produced with the collaboration of many historians, enriches the research of 20th century Hungarian and Spanish history with new data, useful additions and recognitions in certain areas, it contains numerous unacceptable errors, inaccuracies, and questionable statements. The aim of this review is to expose these errors and, if possible, correct them, while also pointing out the book’s problematic overtone with regard to the politics of memory.

Állambiztonsági megfigyelő egy vadászház közelében.
Képkocka a Belügyminisztérium Filmstúdiójának
a *Vendég* című oktatófilmjéből. Magyarország, 1978.

Fortepan / BM Filmstúdió